
Kapitalizm ve Özgürlük

Liberal Bir Ütopyadan Biraz Daha Azı

Buğra Kalkan °

1929 Bunalımı'nın acı hatıraları henüz tazeyken ve II. Dünya Savaşı'nın üzerinden yirmi yıl dahi geçmemişken, Soğuk Savaşın başlangıcında ki Amerika'da Milton Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük* (Capitalism and Freedom) kitabını yazmıştı. Klasik liberalizme çağrı niteliğindeki, 1962 yılında yayımlanan bu kitabında Friedman bir yandan mitleştirilen Keynesyen iktisada karşı çıkarken diğer yandan da hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi politikalara meydan okumaktaydı. O tarihten bu yana yarım milyonun üzerinde satan, on sekiz dile çevrilen ve çeşitli otoritelerce yüzyılın en iyi kitapları arasında gösterilen *Kapitalizm ve Özgürlük*'ün yazıldığı dönemin siyasî ve ekonomik konjoktürü göz önüne alındığında, Friedman'ın kendine olan özgüveni daha iyi anlaşılabilir. Ulusal güvenlik nedeniyle siyasî özgürlüklerin kısıtlanmasına ve New Deal kapsamında artan devlet müdahaleciliğinin sıradanlaşmasına karşı Friedman, görünmez elin üstünlüğüne ve siyasî ve ekonomik özgürlüklerin ayrılmazlığına dikkatleri çekiyordu. Bu eserin Türkçe'ye kazandırılması içinse 1988 yılına kadar beklemek zorunda kaldık.

Kitabın yazıldığı dönemin ve ortaya koyduğu tezlerin önemi kadar, Friedman'ın liberal-liberteryen iktisat çevrelerindeki konumu ve değerlendirilişi de *Kapitalizm ve Özgürlük*'ü anlamlandıran önemli bir faktördür. Niceliksel, amprik veriler üzerinden matematiksel modellerle teoriler üreten ve teorileri sahada ispatlamayı deneyen Chicago İktisat Okulu'nun lideri olan Friedman'la, praxeoloji çerçevesinde mantıksal çıkarsamalar yoluyla ilerle-

° Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans öğrencisi.

yerek, matematiksel modellemelerden kaçınan Avusturya İktisat Okulu arasındaki çatışma malumdur. Ancak, genellikle gözden kaçırılan diğer bir nokta ise, laissez-fair'cilerin ya da anarko-kapitalistlerin Friedman'ı (bu eleştiriye Hayek'i de dahil edebiliriz) refah devleti ve devlet müdahaleciliğiyle uzlaşmakla suçlamalarıdır. Bu iki noktaya temas edilmesinin sebebi, *Kapitalizm ve Özgürlük* kitabının, Friedman hakkındaki bu yorumların değerlendirilmesini mümkün kılacak bir kaynak olmasıdır.

Kitabın geneline bakıldığında, Friedman'ın bireysel tercihe, negatif özgürlüğe, piyasa ve çoğulculuğa olan vurgusunun yanında, özellikle alturistik kaygılardan kaynaklanan ve piyasa sürecinde büyük aksaklıklara neden olan politikaların nasıl daha piyasacı ve kaynakların daha etkin kullanılabilceği bir duruma getirilebileceğinin yollarını aradığı görülür. Dolayısıyla Friedman'ın daha çok felsefî önkabüller olarak ele aldığı, yaratıcı bir tarzla canlandırdığı klasik liberal ilkeler, merkezîyetçiliği ve devlet müdahalesini savunanlarca antipatiyle karşılanırken, devlet müdahalesine getirdiği pratik çözüm önerileri, bunları devletçiliğe verilen tavizler olarak gören laissez fair iktisatçıları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Her ne kadar Reagan ve Thatcher dönemlerine (ister istemez) yaptığı teorik katkı nedeniyle Friedman sol entelektüeller tarafından neoliberal (hiçbir liberal kendini bu sıfatla tanımlamamasına karşın) sıfatıyla yaftalanmışsa da, yukarıda yapılan bu ayırım onun *Kapitalizm ve Özgürlük* kitabında dayandığı felsefî temelleri daha iyi ortaya koyacaktır.

Yaptığı titiz çalışması sonucu Amerikan merkez bankasının 1923-33 yılları arasında para arzının üçte bir oranında azaltılmasına göz yumduğunu kanıtlayarak, Büyük Buhran hakkındaki Keynesyen eleştiriye karşı güçlü bir tez geliştirmiş olması gibi, Friedman, hayatının çoğu alanında teoriyi pratik sorunlara uygulamaya çalışarak gerek akademik dünyanın gerekse sıradan insanların dikkatini çekmeyi hep başarmıştır. Kitabının başlangıcında özgürlük ve devlet üzerine genel görüşlerini açıklayan Friedman, daha sonra kompleks teorik tartışma ve açıklamaları dipnotlara göndermelerle yetinip, o dönem Amerika'sının (halihazırda günümüz dünyasının) paranın kontrolü, eğitim, sosyal güvenlik, gelir dağılımı gibi başlıca sorunlu alanlarına pratik çözüm önerileri sunmaktadır. Günümüz sosyal-demokratlarını irkiltecek şekilde, okuyucuyu peşin hükümlerden ayrılmaya davet ederek etkinlik hesaplamalarına zorlayan Friedman'ın çözüm önerileri, ilkesel olarak bir çok klasik liberalin karşı çıkacağı yollar önerse de, bunlar daha etkin bir piyasa ve daha özgür insanlar için asla göz ardı edilemeyecek önerilerdir.

Friedman, bir ülkede özgürlüğün olup olmadığının en iyi göstergelerinden birinin, o ülkenin yapısında önerilen radikal bir değişikliğin (barışçıl olmak kaydıyla) rahatça savunulabilip savunulamadığına bakmak olduğunu söylüyor. Friedman'ın buradaki amacı toplumda çoğulculuğun varlığını sınamak-

tır. Çünkü, birinin herhangi başka birinden siyasî baskı görmemesi, o ülkedeki çoğulculuğa işaret eder. Çoğulculuğun varlığı ise güç yoğunlaşmasının olabildiğince yok edilmesi, yok edilemediği yerde ise kontrol edilmesine dayanır. Bu noktada Friedman, özgürlüğe yönelik temel tehdit olan zor kullanma gücünün mecrasından çıkartılarak kullanılmasının önündeki en büyük engel olarak ‘piyasa’yı görür. Piyasanın gücü milyonlarca oyuncuya dağıtması ve kişisel olmayan ilişkiler ağı geliştirmesi, yazarın çoğulcu ve özgür bir toplumda piyasaya atfettiği rolün temel sebepleridir.

“Tüketici, bir satıcının kendisine baskı yapmasından iş yapabileceği diğer satıcıların da varlığı sayesinde korunur. Satıcıysa, tüketicinin baskısından, satış yapabileceği başka tüketicilerin de bulunmasıyla korunur. Ve bu böyle devam eder. Ve piyasa bunu kişisel olmayan biçimde ve merkezi otorite dışında yapar.”¹

Piyasa kişisel değildir, çünkü, bir kişi piyasadan bir ihtiyacını karşılarken o ürünün/hizmetin bir zenci, Yahudi ya da Kürt tarafından üretilip üretilmediğine değil, ürüne/hizmetin kalitesine/fiyatına bakar. Friedman’a göre, “ekonomik etkinliğin örgütlenmesi siyasal otoritenin elinden alındığında, piyasa bu baskı gücünün kaynağını ortadan kaldırır.”² Piyasa, insanlara kendi yeteneklerini kullanma fırsatı sunmasının ve her türlü sosyal kast sistemini reddetmesinin yanında, onların kendi amaçlarını gerçekleştirecek yolları araştırmalarına da imkân sağlar. Merkezî bir kontrol sisteminin yokluğunda herkes seçtiği amaç uğrunda para bulmaya çalışabilir; peki ya, sosyalist bir ekonomide bu nasıl gerçekleşebilir? Örneğin, sosyalist bir ülkede kapitalizm propagandası yapılmasına izin verildiği gibi bir hayal kursak, bu propagandanın maddî gereksinimlerini nasıl karşılayabiliriz? Hükümet bir politik büro açarak bu talepleri karşılayabilir mi? Kaynaklar sınırlı olacağına göre hangi fikirlerin ya da kişilerin bu kaynaklardan yararlanacağına kim, hangi kritere göre karar verecek? Friedman, şüphesiz, bu konudaki tüm sorunlara ya da ileri sürülebilecek eleştirilere birkaç sayfada cevap vermeye kalkmamıştır. Ancak, ekonomik özgürlük ve siyasî özgürlüğün paralelliği konusunda okuyucuyu kapitalizm karşıtı argümanlardan şüphe duymaya zorladığı aşikârdır.

Anarşist bir dünyayı “kusurlu bireyler”e çok gören Friedman’a göre, devletin varlığı kaçınılmazdır. Devlet oyunun kurallarını koymak ve bu kuralları uygulamakla mükelleftir. Ana akım klasik liberal görüşte kolektif gücün ancak adaletin sağlanmasında meşru görülebileceği yargısı, Friedman’ın sisteminde biraz farklılaşarak devam eder: “Kuralların yorumları üzerindeki anlaşmazlıklarda hakemlik yapan, anlaşmaları yürüten, rekabeti geliştiren, parasal çerçeveye sağlayan, teknik tekelleri engelleyecek ve çoğunluğun devlet müdahalesini haklı gösterecek kadar

¹ Milton Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev. Doğan Erberk, Nilgün Himmetoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 34.

² M. Friedman, s. 35.

önemli saydığı komşuluk etkilerini gide-recek etkinliklerde bulunacak, deli olsun, çocuk olsun sorumsuz kişilerin ko-runmasında özel hayır derneklerine ve özel aileye ek yardım veren bir dev-let...”³ Sahip olduğu yüksek hayal gücüne ve devlet faaliyetlerine karşı duyduğu derin şüpheyeye rağmen, Friedman, anarko-kapitalizme biraz olsun sıcak bakmayarak şöyle der: “Tutarlı bir liberal anarist değildir.”⁴

Monetarist Okulun öncüsü olan Friedman’ın teoride ve pratikte otoritesinin genel kabul görüşü onun para konusunda çığır açan çalışmalarına ve önerdiği iktisat politikalarının başarısına dayanır. *Kapitalizm ve Özgürlük* kitabının beiki de en meydan okuyucu bölümünün “Paramın kontrolü” başlığını taşıyor olması bu yüzden şaşırtıcı değildir. Friedman, bu bölümde altın standardını reddeder ve dâhası merkez bankaları gibi özerk para otoritelerinin güvenilirlikleri hakkında derin şüpheler uyandırır. Onun, Büyük Bunalım hakkındaki görüşleri, özellikle dikkat çekicidir. “İşsizliğin ciddi boyutlarda olduğu diğer dönemler gibi, Büyük Bunalıma da özel ekonominin yapısal istikrarsızlığı değil, devletin yanlış düzenlemeleri yol açmıştır.”⁵ Kuruluş amacı parasal istikrar, sağlayarak piyasaya olan güveni pekiştirmek olan Amerikan Merkez Bankası, Friedman’a göre, hem kriz öncesinde hem de kriz sonrasında olağanüstü beceriksiz davranmıştır. Temelde para arzı yetersizliğiyle başlayan ve banka iflaslarıyla süslenen ekonomik krizin aslında çok hafif atlatılabileceği hatta, hiç yaşanmamış olabileceği ihtimali, bu sürecin anlatıldığı sayfaları tekrar okuma ihtiyacı hissettiriyor. Piyasa karşıtlarının ağır ve düşünceli bir tavır takınarak kapitalizmin istikrarsızlıklarından ve kendini yeniden yapılandırırken sözde yıkıcılığının ahlâkî zaatlarından bahsetmeleri, Friedman’ı okuyanlar için daha az inandırıcı hâle geliyor. Peki, onun bu konudaki önerisi nedir? Para politikasını sınırlı bilgiye, sorumsuz davranışlara ve günlük siyasî kaprişlere bağlı olmaktan kurtararak hukuk devletini gerçekleştirmeye çalışmak. Para otoritesinin görevini, para miktarını gerçek ölçüye en yakın şekilde artırmakla sınırlamak.

Friedman’ın piyasanın işleyişini bozan parasal kontrollere yaptığı eleştiri önceki görüşleriyle tutarlı olarak uluslararası ticaret ve ödemeler dengesi konularında da devam eder. Serbest kur sistemini savunan Friedman, döviz kurlarını yönetsel kararlarla dondurmanın ekonomik istikrarsızlığı çözmeyeceği gibi, durumu daha da kötüleştireceğini açıklar. Bir cumhurbaşkanının bir başbakana anayasa fırlatmasıyla patlak veren bir ekonomik krizin temel nedeninin aslında ödemeler dengesindeki bu zoraki dondurma gayreti olduğunu hatırlayacak olanlar, Friedman’ın ne demek istediğini daha kolay anlayabilirler. Mesele şu ki, herkes ancak, kazandığı kadar harcayabilir. İki

³ Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, s. 65.

⁴ Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, s. 66.

⁵ Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, s. 70.

ülke arasında yapılan bir ticaretle de durum değişmeyecek, sadece piyasa ve fırsatlar genişleyecektir. İki ülke para birimleri arz ve talep kanunlarına göre karşılıklı değerlerini bulacak ve buna göre alış-veriş tamamlanarak cari denge sağlanacaktır. Bu sistem uzun vadede ekonomik istikrarı sağlayan ve ekonomik durumun gerçek hâlini yansıtan tek yoldur. Peki, gelirden fazla harcamayı sorun etmeyen, borçlanarak faizleri yükselten, bunun sonucunda döviz dengesini bozan, döviz rezervlerini azaltarak kuru sabitlemeye çalışan ve bu yolla yapay ve kırılğan bir zeminde milyonlarca üreticiyi ve tüketiciyi yanlış yönlendiren kimdir?

Friedman, birçok deneyime dayandığını belirterek, döviz kurları üzerindeki denetimin piyasa ekonomisini otoriter bir ekonomik topluma dönüştürmenin en etkili yolu olduğunu iddia eder. Bu görüş, korumacılığı bir sistem/bütün olarak gören ve onu komünizmin en kötü şekli olarak lanetleyen Frederic Bastiat'ın fikirleriyle de paraleldir. Döviz kontrolüyle malların karne usulü dağıtımına geçilecek ve özel mülkiyete sessiz saldırı çok geniş bir alana hızla yayılacaktır. Daha otuz yıl öncesinde karne kuyruklarında yağ almayı bekleyen Türkler, Friedman'ın bu sözlerinden, devletin, kendi sofistikeleştirilmiş beceriksizliğinden beslenerek sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerini meşrulaştırdığını görebilirler mi acaba?

Friedman, özgürlük, devlet ve refah konularına genel olarak değindikten sonra, yine geniş çaplı ancak daha spesifik sorunlar üzerine öneriler getiriyor. Günümüzde de hâlâ sorun olmaya devam eden eğitim alanında Friedman, "voucher" sistemini savunuyor. Sosyal yardımların, genelde geliştirilmek istenen alanı sübvansiyeye (kupon) ederek değil de, kendi ihtiyacını en iyi bilen bireye parasal yardım olarak yapılması taraftarı olan yazar, eğitim konusuna da bu görüşünü yansıtıyor. Devlet okulları kurmak yerine, bir çeşit burs sistemiyle eğitime ayrılan parayı doğrudan doğruya öğrencilere vererek, onlara kendi okullarını seçme imkânı tanımak, bir yandan bireysel tercihleri güçlendirirken diğer yandan da piyasanın işleyişine daha az müdahale edilmesini sağlayacağını savunuyor. Devlet okullarının yetersiz eğitim koşullarına bakarak, onların özel okullardan daha az parayla işletildiğini düşünmek ilk akla gelecek yargılardan olsa da, gerçek durumun genel itibarıyla aksi istikamette olması Friedman'ın bu önerisini düşündürmektedir.

Friedman, kitabının kalan kısmını, tekeller, ayrımcılık, sosyal sorumluluk, çalışma ruhsatları, sosyal refah önlemleri ve yoksulluk konularına ayırmıştır. Piyasaya olan güvenini bu alanlarda da sürdüren yazar, ısrarla, devlet müdahaleciğini azaltarak, onun nasıl piyasa mekanizmasını engellemeyen bir hâle getirilebileceğini ve neden bu yolun gerek ekonomik refah ve gerekse siyasi özgürlükler açısından daha etkin olduğunu anlatmaktadır. "Komşuluk etkisi" (yani bir hizmetin pozitif dışsallıklarının bütün toplumu etkilemesi ve fiyat mekanizmasının bu alanda işlememesi) haricindeki teknik tekelilerin kamusal

yerine özel olmasını tercih etmesi ya da şirketlerin kâr amacından gayri sosyal sorumluluklarının olduğunu kabul etmemesi, onun, serbest piyasaya ve bireysel tercihlere inancının güçlü belirtileridir.

Çoğu yerde devlet müdahaleleri için “mevcut düzenin zorbalığı” ifadesini kullanan Friedman, çalışma uygulamaları ruhsatına (lisanslama) karşı çıkışını da bu sözle ifade ederek, onları kapitalizm öncesi loncalara benzetir. Ve bu konuda en tartışmalı çalışma alanlarından birini, sağlık sektörünü, ruhsatlandırmanın kö-tü sonuçları açısından irdeleyerek, okuyucuya böyle bir ruhsatlandırma olma-saydı nasıl bir dünyada yaşanabileceğin resmini çizmeye girişir.

Hayek’in “Tek ihtiyacımız liberal bir ütopya” sözünü burada hatırlamadan edemiyorum. Evet, Friedman’ın yaptığı bir ütopya yaratmak değildi, ama o net bir şekilde liberal ilkelere göre şekillenmiş bir dünyanın nasıl ve neden daha iyi bir yer olacağına dair çok güçlü ve basit tezler sunmayı, resimler çizmeyi başarmıştır. “Negatif vergilendirme” gibi liberteryenleri fazlasıyla kızdıracak politika önerileri sunmuş olabilir; ama o, *Kapitalizm ve Özgürlük* kitabını yazarak, sıradan okuyucuya karmaşık teorilerden damıtılmış basit çözüm önerileri verebilmiştir. İnsanlara televizyon şovlarıyla dahi ulaşmaya çalışarak özgürlüğün anlamını anlatmayı denemiştir. Yaklaşık yarım asır önce, kamusal insanın putlaştırıldığı bir dönemde, bugün için dahi radikal olan fikirleri herkesin anlayacağı şekilde savunabilmiştir. Friedman’na yöneltilen bütün eleştirilere rağmen, bu değerli akademisyeni kaybettiğimiz şu günlerde, *Kapitalizm ve Özgürlük* kitabını bu açıdan yeniden okumak çok anlamlıdır.